

Tom Leistra

3799697

Eindscriptie Onderzoeksseminar III

Aantal woorden: 8717.

Vrijheid en verandering: de ontwikkeling van de wettelijke status van Romeinse vrijgelatenen in de eerste eeuw van de Keizertijd

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: De wettelijke status van vrijgelatenen	5
-Verschillende soorten vrijlating	5
-De relatie tussen vrijgelatene en patroon	7
-De relatie tussen vrijgelatene en de rest van de maatschappij	9
Hoofdstuk 2: Veranderingen in de wettelijke status van vrijgelatenen	13
-Erfrecht	13
-Vrijlating	14
- <i>Latini iuniani</i> en <i>peregrini dediticii</i>	16
-Rijke vrijgelatenen	18
-Keizerlijke vrijgelatenen	20
Conclusie	24
Literatuurlijst	26
-Primaire bronnen	26
-Secundaire bronnen	27
Bijlage wetsteksten	28

Inleiding

De term slavernij is er onherroepelijk eentje met een negatieve bijklank, al dan niet door de gruweldaden van de Europese grootmachten in de koloniale gebieden van de achttiende en negentiende eeuw. In de Romeinse oudheid was het ook niet altijd een pretje om slaaf te zijn. Sommige slaven moesten hun hele leven gebukt onder fysieke mishandeling in de mijnen werken, andere vochten met gevaar voor eigen leven tegen wilde beesten in een amfitheater. Er waren echter ook genoeg slaven die een huishoudelijke of educatieve functie hadden in een Romeinse *familia* en die werden gewaardeerd door hun meester. Voor deze slaven was het leven niet uitzichtloos: het was typisch voor de Romeinse maatschappij dat slaven die hun meester jarenlang gehoorzaamden een kans hadden op vrijlating. Vrijlating zorgde ervoor dat deze slaven uit het niets Romeinse burgers werden, al hadden zij wel een aparte wettelijke status die verschilde van die van vrijgeboren Romeinse burgers. Hun slaafse verleden zorgde er namelijk voor dat zij in de ogen van de Romeinse wet gezien werden als vrijgelatenen, en niet als vrijgeborenen.

Moderne historici hebben veelvuldig aandacht besteed aan het fenomeen vrijgelatene, zij het meestal niet als hoofdonderwerp. Vaak werd de vrijgelatene in één adem genoemd met de slaaf, of werd het onderwerp vrijgelatenen zijdelings aangesneden in een tekst over sociale verhoudingen. In de gevallen dat de vrijgelatene wél als hoofdonderwerp werd onderzocht ging het vaak over één bepaald aspect van vrijgelatenen als groep.

In 1928 bracht Arnold Mackay Duff een boek uit over de vrijgelatene in de Vroege Keizertijd, in 1969 deed Susan Treggiari hetzelfde voor de vrijgelatene in de Late Republiek. Pedro Lopez Barja de Quiroga publiceerde in 1995 een artikel over de sociale mobiliteit van vrijgelatenen, en Lauren Hackworth Petersen behandelde in 2006 de zelfmanifestatie van vrijgelatenen in kunst met het boek 'The Freedman in Roman Art and Art History'. Deze bijdragen aan ons begrip van het fenomeen van de vrijgelatene in de Romeinse oudheid zijn ongetwijfeld belangrijk geweest. Het was echter lang wachten op een compleet en overzichtelijk werk waarin de vrijgelatene centraal staat, voor zowel de tijd van de Republiek als die van de Vroege en Late Keizertijd. Dit kwam er alsnog in 2011, toen Henrik Mouritsen een fraai overzichtswerk uitgaf over de vrijgelatene onder de naam 'The Freedman in the Roman World'. Mijn scriptie heeft raakvlakken met het onderzoek van de Quiroga naar de sociale mobiliteit van vrijgelatenen. In tegenstelling tot de Quiroga onderzoek ik echter niet de verandering van de manier waarop vrijgelatenen konden klimmen op de sociale ladder, maar de verandering van de wetgeving omtrent vrijgelatenen. Ik houd mij met name bezig met de positie van vrijgelatenen voor de wet, en minder met hun daadwerkelijke maatschappelijke positie.

Net als de sociale status was de wettelijke status van vrijgelatenen niet onveranderlijk. In de eerste eeuw van de Keizertijd en met name tijdens het bewind van Augustus traden een aantal ingrijpende veranderingen op in de wettelijke status van voormalige slaven.

Deze scriptie is bedoeld om de wettelijke status van vrijgelatenen te onderzoeken en de manieren waarop deze in de eerste eeuw van de Keizertijd veranderde te verklaren.

Het eerste hoofdstuk bevat informatie over de wettelijke status van vrijgelatenen zoals die vanaf het begin van de Republiek gold. Hierbij komen naast de verschillende manieren van vrijlating de relatie tussen de vrijgelatene en zijn vroegere meester en die tussen de vrijgelatene en de rest van de maatschappij uitgebreid aan bod. Deze relaties waren beide in de Romeinse wet vastgelegd, en daarom maak ik voor dit hoofdstuk uitvoerig gebruik van enkele Romeinse wetsteksten. Een gedeelte van deze wetsteksten stamt uit de *Corpus Iuris Civilis*, een uitgebreide verzameling van wetten die Justinianus tussen 529 en 534 na Christus liet opstellen. Deze *Corpus Iuris Civilis* is de belangrijkste overgeleverde schriftelijke verzameling van wetten, en bevat op een overzichtelijke manier informatie over wetten die betrekking hebben op vrijgelatenen. Ik heb voor wetsteksten uit de *Corpus Iuris Civilis* gekozen (uit de *Digesten* en de *Codex Iustinianus*) omdat veel van de juridische informatie over vrijgelatenen in de tijd van de Republiek enkel via deze bron overgeleverd is. Dit legitimeert in mijn ogen het gebruik ervan voor deze scriptie, ook al is deze bron enkele eeuwen na de periode die ik behandel opgesteld.

Naast de wetsteksten uit de *Corpus Iuris Civilis* zijn met name de befaamde *Institutiones* van de jurist Gaius als eerste gesystematiseerde verzameling van wettelijke verordeningen van de eeuwen ervoor uitermate geschikt voor mijn onderzoek. De *Institutiones* werden omstreeks 160 na Christus uitgebracht en zouden in de hierop volgende eeuwen gebruikt worden als handboek voor Romeinse rechtsstudenten. Helaas is slechts een gedeelte van deze tekst overgeleverd, maar de oorspronkelijke tekst van Gaius is als basis gebruikt voor de *Institutiones Iustiniani*, een onderdeel van de *Corpus Iuris Civilis*. De oorspronkelijke tekst van Gaius is in 1816 als manuscript teruggevonden door de Duitser Barthold Georg Niebuhr in de kathedraal van Verona. Dit manuscript is helaas onvolledig, maar door waar nodig delen van de op Gaius' *Institutiones* gebaseerde *Institutiones Iustiniani* toe te voegen is Edward Poste er in de late negentiende eeuw in geslaagd een

zo compleet mogelijke vertaling van Gaius' *Institutiones* in het Engels te schrijven. Deze tekst heb ik in een door E.A. Whittuck bewerkte versie gebruikt voor deze scriptie¹.

Hoewel zowel de *Institutiones* van Gaius als de Digesten en *Codex Iustinianus* uit de *Corpus Iuris Civilis* niet in de periode van de Late Republiek en de eerste eeuw van de Keizertijd geschreven zijn, kunnen deze verzamelingen van wetten wel gebruikt worden om deze periode te onderzoeken, omdat de juristen die deze teksten hebben samengesteld onder meer gebruik hebben gemaakt van verordeningen en andere wettelijke bepalingen uit de periode van de Republiek. Ik heb de specifieke passages waar ik in deze scriptie naar verwijs in een aparte bijlage aan het eind opgenomen.

In het tweede hoofdstuk worden door bestudering van bovengenoemde wetsteksten in combinatie met de geschriften van Romeinse schrijvers de belangrijkste veranderingen in de wettelijke status van vrijgelatenen in de eerste eeuw van de Keizertijd belicht en verklaard. Een groot deel van de primaire bronnen die ik heb gebruikt – bijvoorbeeld de *Epodae* van Horatius en de *Naturalis Historia* van Plinius de Oudere – stamt uit de Late Republiek en de eerste eeuw van de Keizertijd, wat deze bronnen geschikt maakt om de meningen van de Romeinse elite over vrijgelatenen in deze tijd te onderzoeken. Andere primaire bronnen die ik heb gebruikt zijn later geschreven. De *Historia Romana* van Cassius Dio en *De Vita Caesarum* van Suetonius, zijn bijvoorbeeld beide een eeuw na de in deze scriptie genoemde gebeurtenissen geschreven. Deze werken zijn echter samengesteld door Romeinse geschiedschrijvers die grondig onderzoek hebben gedaan naar voorgaande eeuwen, wat het acceptabeler maakt deze bronnen te gebruiken dan bronnen die zijn geschreven door een dichter of redenaar die een eeuw na de in deze scriptie genoemde gebeurtenissen leefde.

Een wet staat nooit los van de omstandigheden van de tijd waarin deze is opgesteld. Dit is ook het geval bij wetten die te maken hebben met de positie van vrijgelatenen. Bepaalde maatschappelijke tendensen of structuren hebben onherroepelijk hun invloed op de uit een bepaalde maatschappij voortkomende wetgeving. Het is voor deze scriptie mijn doel om de onderliggende gedachten achter de veranderde wetgeving omtrent vrijgelatenen in de eerste eeuw van de Keizertijd te verklaren.

¹ E.A. Whittuck, E. Poste en A.H.J. Greenidge, *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius* (Oxford 1904).

Hoofdstuk 1: De wettelijke status van vrijgelatenen

Er waren verschillende manieren waarop een slaaf zijn vrijheid kon verkrijgen (manumissie, van het Latijnse woord *manumissio*). Elk van deze manieren werd ondernomen op initiatief van de meester, vaak in het bijzijn van een magistraat om het officiële karakter van manumissie te waarborgen.

Verschillende soorten vrijlating

De precieze oorsprong van het concept van het vrijlaten van slaven is nog steeds in nevelen gehuld, met name omdat de vrijlatingspraktijken hoogstwaarschijnlijk stammen uit een periode waaruit relatief weinig betrouwbare literaire bronnen overgeleverd zijn, namelijk ergens in de loop van de Vroege Republiek. Dat het vrijlaten van slaven in die tijd al vrij normaal was valt te lezen in de wetten van de Twaalf Tafelen uit ca. 451 voor Christus, waarin meerdere wetsbepalingen refereren aan vrijgelatenen².

Livius vertelt ons in zijn *Ab Urbe Condita* dat het concept van manumissie stamt uit het eerste jaar van de Republiek³. De slaaf Vindicus zou lucht hebben gekregen van een samenzwering tegen de pas ontstane Republiek, en doordat hij de senaat op de hoogte bracht kwam deze samenzwering aan de oppervlakte. Hij werd beloond met een geldsom én vrijlating. Volgens Livius was het woord *vindicta* – dat een van de manieren aanduidt waarop vrijlating kon voorkomen – afkomstig van de vrijgelaten Vindicus, en was zijn vrijlating de eerste ooit. Het is zoals veel van de latere verhalen over de Vroege Republiek lastig te beoordelen of dit verhaal waarheidsgetrouw is; de kans is groot dat dit simpelweg een etiologische mythe is om de oorsprong van het woord *vindicta* te verklaren⁴.

Manumissio vindicta was een van de gangbaarste manieren om een slaaf te bevrijden. De meester die op deze wijze een van zijn slaven wilde vrijlaten diende naar een magistraat te gaan, alwaar een officiële rechtszaak werd aangespannen over de kwestie van de vrijheid van de betreffende slaaf. Een vriend van de slaaf bepleitte de vrijheid van deze slaaf, en het enige wat de patroon hoefde te doen was zijn verdediging op te geven. Hierna zou de magistraat de wettelijke vrijheid van de slaaf uitspreken, waarna deze officieel de status van vrijgelatene kreeg. In feite was dit dus een fictionele rechtszaak, die altijd gewonnen werd door de aanklager (oftewel degene die door de meester werd aangesteld als degene die de vrijheid van zijn slaaf diende te bepleiten). De magistraat die zitting had

² Bijv. Tafel 5, wet 3; Tafel 7, wet 10; Tafel 7, wet 13. Deze wetten zijn te vinden in de bijlage.

³ Livius, *Ab Urbe Condita* 2.4-5.

⁴ H. Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* (Cambridge 2011) 68.

bij een *manumissio vindicta* gaf in de praktijk altijd zijn fiat aan de vrijlating van een slaaf, wat dit hele proces eigenlijk een theateraal karakter gaf. In feite was zo'n fictieve rechtszaak vooral een goedkeuring van de staat van de wens van een patroon om zijn slaaf vrij te laten. Omdat de vrijlating van een slaaf maatschappelijke consequenties had werd dit publiek gedaan. In de Keizertijd werd het theaterale karakter van zo'n fictieve rechtszaak afgeworpen, waardoor een *manumissio vindicta* simpelweg een goedkeuring van de aanwezige magistraat werd⁵.

Een meester kon zijn slaaf ook privé bevrijden in het bijzijn van enkele getuigen (*inter amicos*). Omdat deze vorm van vrijlating niet onder het oog van een magistraat plaatsvond werd de status van vrijgelatene niet wettelijk goedgekeurd. Dit zorgde ervoor dat een meester iemand die op deze manier was vrijgelaten terug kon claimen als slaaf. De *lex Junia Norbana* die Tiberius in 19 na Christus doorvoerde zorgde ervoor dat deze vrijgelatenen de officiële status van *latini iuniani* verkregen, waardoor zij behoed werden voor het teruggeisen als slaaf door een meester⁶.

Manumissio testamento was de methode waarbij een slaaf testamentair vrij werd verklaard. Vanwege het testamentaire karakter van deze methode vond de vrijlating plaats na de dood van de meester⁷. De meester kon verschillende bepalingen omtrent de vrijlating in zijn testament laten opnemen. Zo was het vrij gebruikelijk dat slaven testamentair verplicht waren nog een bepaald aantal jaren de nabestaanden van hun meester te dienen voordat ze vrijgelaten zouden worden⁸. Een meester kon ook per testament verklaren dat een bepaalde slaaf na zijn dood juist niet vrijgelaten mocht worden⁹.

Een andere manier waarop vrijlating geschiedde was door middel van *manumissio censu*. Bij de volkstelling, die eens in de vijf jaar werd gehouden, werden alle vrije burgers geteld. Wanneer een meester zijn slaaf hierbij als burger inschreef hield dat in de praktijk in dat de slaaf een vrijgelatene werd.

⁵ E. Shumway, 'Freedom and Slavery in Roman Law', *The American Law Register (1898 – 1907)* 49 (1901) 636-653, 648.

⁶ Gaius, *Institutiones*, 3.56.

⁷ Shumway, 'Freedom and Slavery in Roman Law', 648.

⁸ *Digesten*, 40.4.15-16; T. Wiedemann, 'The Regularity of Manumission at Rome', *The Classical Quarterly, New Series* 35 (1985) 162-175, 170-173.

⁹ *Digesten*, 40.1.9.

Tijdens de Keizertijd ontstond een nieuwe manier waarop – vooral keizerlijke – slaven vrijheid konden verkrijgen. De keizer had namelijk het alleenrecht om slaven simpelweg vrij te verklaren, dus zonder tussenkomst van een magistraat of censor¹⁰.

In de vroege vierde eeuw zorgde keizer Constantijn ervoor dat een nieuwe mogelijkheid tot vrijlating ontstond: *manumissio in sacrosanctis ecclesus*. Dit hield in dat een meester zijn slaaf vanaf het bewind van Constantijn onder het toezien oog van christelijke bisschoppen en de congregatie in de kerk kon vrijlaten. In twee edicten van Constantijn aan christelijke bisschoppen wordt duidelijk gemaakt dat de meester hierbij een document als bewijs van vrijlating moest ondertekenen, en er wordt expliciet duidelijk gemaakt dat vrijlating die op deze manier geschiedt net zo bindend is als vrijlating door middel van andere methoden¹¹.

De methoden van *manumissio vindicta*, *manumissio testamento*, *manumissio censu* en *manumissio in sacrosanctis ecclesus* zorgden er allen voor dat degene die vrijgelaten werd wettelijk gezien werd als vrije burger. De vrijgelatene had echter niet dezelfde rechten en plichten als medeburgers die vrij geboren waren, zowel ten opzichte van de vroegere meester als ten opzichte van de rest van de maatschappij. Ook kwam zijn sociale status in de praktijk niet overeen met die van vrijgeborenen, oftewel vrije burgers zonder verleden als slaaf. Ondanks het feit dat een slaaf vrijgelaten was bestond er aldus een duidelijk verschil tussen vrijgelatenen (*liberti*) en vrijgeborenen (*ingenui*). In de komende paragrafen komen respectievelijk de relatie tussen de vrijgelatene en zijn patroon en de relatie tussen de vrijgelatene en de rest van de maatschappij aan bod.

De relatie tussen vrijgelatene en patroon

Hoewel de term vrijlating anders doet vermoeden was een vrijgelatene niet geheel onafhankelijk van de vroegere meester. De vroegere meester werd diens patroon, een constructie die gelijkenissen vertoont met de wettelijke relatie tussen een vader en zijn zoon¹². Een vrijgelatene kon in de praktijk gaan en staan waar hij wilde, maar was op drie manieren onlosmakelijk verbonden aan zijn patroon.

- *Operae*. Dit waren bepaalde werkzaamheden die de vrijgelatene voor zijn patroon diende te verrichten. De aard van deze werkzaamheden kon per geval variëren, maar werd na vrijlating vaak in

¹⁰ Ibidem, 40.1.14.

¹¹ Codex Justinianus, 1.13.1-2.

¹² Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 70.

een contract vastgelegd¹³. Heel vreemd was dit gebruik niet: het kwam in het Romeinse Rijk veelvuldig voor dat armen zich als *cliens* verbonden aan een rijke *patronus*. In het geval van een vrijgelatene werd deze echter automatisch *cliens* van zijn vroegere meester, dus zonder wederzijdse instemming. De vrijgelatene diende de vastgelegde werkzaamheden op van tevoren bepaalde dagen uit te voeren, en hierbij moest er rekening mee gehouden worden dat hij nog wel genoeg tijd over had om voldoende geld voor zichzelf te verdienen¹⁴. Omdat *operae* contractueel vastgelegd waren kon een patroon een vrijgelatene die niet aan de afgesproken werkzaamheden voldeed aanklagen¹⁵.

- *Obsequium*. Dit is de morele verplichting die een vrijgelatene had om zich respectvol te gedragen jegens zijn patroon. Waar de verplichting tot *operae* contractueel was vastgelegd was *obsequium* wat abstracter van karakter. De gedachte was dat een vrijgelatene zijn patroon extreem dankbaar mocht zijn voor het feit dat deze hem vrijheid had verschaft, waardoor hij respectvol met zijn patroon en diens *familia* diende om te gaan¹⁶. Dit hield in de praktijk vooral in dat een *liberti* zijn patroon niet mocht aanklagen zonder toestemming van een magistraat¹⁷.

- Erfrecht. Een patroon had volgens de Twaalf Tafelen recht op de erfenis van een vrijgelatene die zelf geen nabestaanden had¹⁸. Vanaf de eerste eeuw voor Christus kreeg de patroon voor de wet steeds meer recht op gedeelten van de erfenis van zijn vrijgelatene. Later meer over deze ontwikkeling.

Naast deze drie verplichtingen aan de patroon was een vrijgelatene vaak ook economisch nauw verbonden met diens vroegere meester. Niet zelden werkten *liberti* na hun vrijlating in dezelfde functie waarin ze als slaaf ook al werkzaam waren, dus bleef de patroon hun werkgever¹⁹. Het kwam bijvoorbeeld voor dat een vrijgelatene manager was van een industriële bedrijfstak van zijn patroon. Zo stonden vrijgelatenen aan het hoofd van het bestuur van de verschillende *officinae* van de befaamde vissausproducent Aulus Umbricius Scaurus uit Pompeï, en hadden andere van zijn vrijgelatenen de distributie van vissausamforen in handen²⁰. Een patroon had een drievoudig belang bij het aanstellen van zijn vrijgelatenen in deze functies. Ten eerste zorgde de vertrouwensband

¹³ Shumway, 'Freedom and Slavery in Roman Law', 650; K. Harper, *Slavery in the Late Roman World* (Cambridge 2011) 374.

¹⁴ *Digesten*, 38.1.19.

¹⁵ Harper, *Slavery in the Late Roman World*, 374.

¹⁶ *Ibidem*, 373.

¹⁷ Shumway, 'Freedom and Slavery in Roman Law', 649.

¹⁸ Twaalf Tafelen, Tafel 5, wet 3.

¹⁹ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 216, 220.

²⁰ *Ibidem*, 215.

tussen de vrijgelatene en zijn patroon – dezelfde vertrouwensband die ervoor had gezorgd dat de vrijgelatene überhaupt vrijgelaten was – ervoor dat een patroon meer controle had over zijn werknemers dan wanneer hij onbekende werknemers in loondienst nam²¹. Ten tweede was het zo dat een vrijgelatene vaak al als slaaf een jarenlange opleiding van zijn meester kreeg ter voorbereiding op een later baantje in zijn bedrijf²². Hierdoor was hij vaak goed geschoold voor een specifieke taak en daardoor aantrekkelijker dan andere vrije arbeiders op de krappe Romeinse arbeidsmarkt. Ten slotte was ook het erfrecht een goede motivatie voor patronen om hun vrijgelatenen te helpen succesvol te worden in de economie. Dankzij financiële en sociale steun van vermogende patronen slaagden enkele vrijgelatenen er zelfs in behoorlijk welvarend te worden, een kwestie die veelvuldig besproken werd in de geschriften van antieke redenaars²³. Hoe zelfstandig zij ook waren geworden, ze waren door het erfrecht nog aan hun patroon gebonden, die kon rekenen op een royale erfenis als zo'n rijke vrijgelatene stierf²⁴.

De relatie tussen vrijgelatene en de rest van de maatschappij

De vrijlatingsdaad zorgde er niet alleen voor dat een vrijgelatene ten opzichte van zijn patroon nieuwe rechten en plichten kreeg. Ook veranderde zijn relatie ten opzichte van de maatschappij als geheel. De vrijgelatene, die als slaaf vrijwel geen sociale status had genoten, werd door vrijlating een vrije burger. Dit was een duidelijke verbetering van zijn maatschappelijke positie, maar dit betekende echter niet dat hem exact dezelfde rechten en plichten ten deel vielen als vrijgeborenen. Door zijn oneervolle verleden als slaaf viel de vrijgelatene veel hoon ten deel, wat ervoor zorgde dat hij in het dagelijks leven belemmeringen ondervond die andere vrije burgers niet hadden. Het slavenbloed dat volgens de Romeinse elite nog steeds door de aderen van de vrijgelatene stroomde zorgde er bijvoorbeeld voor dat vrijgelatenen geen grote rol speelden in het leger. Er werd gedacht dat vrijgelatenen door hun slavenafkomst niet loyaal genoeg aan de Romeinse staat zouden zijn. Daarnaast hadden zij bij voorbaat geen verantwoordelijkheidsgevoel, waardoor er morele bezwaren werden geplaatst bij militaire dienst²⁵. Pas als de roep om versterking van het leger écht heel hoog was werd er beroep gedaan op vrijgelatenen, maar dan nog niet in functies waarbij ze te maken zouden krijgen met directe gevechten. Livius vertelt in zijn *Ab Urbe Condita* dat in 217 voor Christus

²¹ Ibidem, 226, 240.

²² Ibidem, 212, 219.

²³ Ibidem, 234-235; P. de Quiroga, 'Freedmen Social Mobility in Roman Italy', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 44 (1995) 326-348, 326. In het volgende hoofdstuk meer over de verachtingen van de Romeinse adel jegens welvarende vrijgelatenen.

²⁴ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 239.

²⁵ Ibidem, 72.

een beroep werd gedaan op vrijgelatenen met kinderen²⁶. Henrik Mouritsen oppert dat het hebben van kinderen een zekere vorm van verantwoordelijkheidsgevoel met zich meebracht, waardoor de vrijgelatenen die vader waren – in tegenstelling tot kinderloze vrijgelatenen – wél geschikt geacht werden voor deelname in het leger²⁷. Dat Livius het woord *etiam* (zelfs) gebruikt²⁸ in de passage uit *Ab Urbe Condita* doet inderdaad vermoeden dat het toelaten van vrijgelatenen met kinderen de uitzondering is die de regel bevestigt.

Dat een vrijgelatene niet in het leger mocht dienen was een aderlating voor diens sociale status, aangezien hij hierdoor automatisch niet toe kon treden tot de prestigieuze sociale klasse van de *equites*²⁹. Dit was echter niet de enige politieke rol die vrijgelatenen werd onthouden. Al ten tijde van de Republiek werden vrijgelatenen vanwege hun afkomst gezien als het uitschot van de vrije samenleving. De Romeinse adellijke families die samen de dienst uitmaakten in de republikeinse samenleving was er alles aan gelegen hen weg te houden van daadwerkelijke politieke macht, ondanks of juist dankzij hun in enkele gevallen exorbitante welvaart. In de conservatieve republikeinse elite was afkomst namelijk nog altijd bepalender voor de toekenning van sociale en politieke status dan welvaart. Bij volksstemmingen in de *comitia tributa* werden vrijgelatenen daarom samen met het arme proletariaat in een van de vier stedelijke *tribi* geplaatst, ook vrijgelatenen die normaal gesproken in een platteland*tribus* ingedeeld zouden moeten worden³⁰. Door deze maatregel – die openlijk vrijgelatenen discrimineerde – werd de politieke inbreng van vrijgelatenen gemarginaliseerd. Dat dit belangrijk was voor de elite blijkt uit de toorn die de tribuun Gaius Manilius volgens de Romeinse geschiedschrijver Cassius Dio in 58 voor Christus ten deel viel toen deze een wet wilde doorvoeren waardoor vrijgelatenen in dezelfde *tribus* als die van hun patronen zou worden ingedeeld³¹. Doordat vrijgelatenen niet in het leger dienden hadden zij ook al geen rol van betekenis in de *comitia centuriata*.

Gaius Gracchus zorgde er met zijn *Lex Acilia Repetundarum* van 123 voor Christus voor dat het vrijgelatenen verboden werd toe te treden tot rechtbanken. Ook in dit verband blijkt duidelijk dat vrijgelatenen sociaal gezien tweederangsburgers waren: het werd als ongehoord gezien wanneer voormalige slaven zouden oordelen over vrijgeborenen³².

²⁶ Livius, *Ab Urbe Condita*, 22.11.

²⁷ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 72.

²⁸ *libertini etiam quibus liberi essent* (zelfs vrijgelatenen aan wie kinderen waren).

²⁹ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 72.

³⁰ Ibidem, 75-76.; Dionysius van Halicarnassus, *Roman Antiquities* 4.22.4 (vertaald door Earnest Cary).

³¹ Cassius Dio, *Roman History* 36.42 (vertaald door Earnest Cary).

³² Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 73.

Heel verrassend is het dus niet dat vrijgelatenen ook niet toe mochten treden tot de senaat. Zelfs de zonen van vrijgelatenen, die voor de wet vrijgeboren waren, was het niet toegestaan senator te worden. Dit blijkt uit een passage uit *Ab Urbe Condita* van Livius, waarin wordt verteld dat de censor Appius Claudius de senaat had vernederd doordat hij zonen van vrijgelatenen tot senator had benoemd³³. In de onzekere periode van de Late Republiek, traditioneel geassocieerd met het afbrokkelen van de Romeinse normen en waarden, bleken zonen van vrijgelatenen en zelfs slaven zich in het geheim in de senaat te hebben opgehouden, en zelfs prestigieuze titels als die van quaestor werden door hen geclaimd³⁴. Dit was symptomatisch voor de verloedering van de antieke *mores* in de nadagen van de Republiek en zou mede leiden tot de wetgeving omtrent vrijgelatenen die Augustus als onderdeel van zijn restauratie van de antieke normen en waarden instelde³⁵.

De in 24 na Christus ingestelde *Lex Visellia* verbood het vrijgelatenen om toe te treden tot gemeentelijke besturen. Waarschijnlijk was dit geen ingrijpende verandering van de maatschappelijke status van vrijgelatenen, maar eerder een herbevestiging van het feit dat ook in lokaal verband geen politieke rol was weggelegd voor vrijgelatenen³⁶. In de Republiek zijn dan ook geen gevallen bekend van vrijgelatenen die lokale ambten bekleden, met uitzondering van die in de koloniën van Julius Caesar. Korinthe, in 44 voor Christus herbouwd door Caesar, was een voorbeeld van zo'n kolonie die bekend stond als een plek waar vrijgelatenen naam konden maken in de lokale politiek. Vaak waren het de vrijgelatenen van Caesar zelf of die van andere belangrijke personen in de Romeinse politiek die hier de dienst uitmaakten³⁷. Dit was absoluut een uitzondering op de regel, in het geval van Caesars koloniën verklaarbaar door het feit dat het grootste deel van de burgers die Caesar vanuit Italië naar zijn koloniën verscheepte de status van vrijgelatene had. Het was in dit geval dus niet eens zo verwonderlijk dat vrijgelatenen hier wél in het stadsbestuur zitting mochten nemen³⁸.

De bepalingen van de *Lex Visellia* betekenden echter niet noodzakelijkerwijs dat vrijgelatenen geen noemenswaardige rol in het publieke leven konden innemen. De voor ambitieuze vrijgeborenen gangbare *cursus honorum* was dankzij het verbod op het bekleden van magistratuur dan wel niet weggelegd voor vrijgelatenen, maar er bestond een fraai palet aan andere functies waardoor vrijgelatenen een soort alternatieve *cursus honorum* konden doorlopen. Het Romeinse

³³ Livius, *Ab Urbe Condita*, 9.46.11.

³⁴ Cassius Dio, *Roman History* 48.34.4-5.

³⁵ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 92.

³⁶ *Ibidem*, 73.

³⁷ A. Spawforth, 'Roman Corinth: The Formation Of A Colonial Elite', in: A. Rizakis (ed.), *Roman Onomastics in the Greek East: Social and Political Aspects* (Athene 1996) 167-82, 170.

³⁸ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 74-75.

ambtenarenapparaat omvatte namelijk diverse functies die bedoeld waren om de magistraten te ondersteunen, en deze functies waren ook toegankelijk voor vrijgelatenen³⁹. Onder de verzamelnaam *apparitores* konden deze Romeinse ambtenaren een rol in het publieke leven spelen, en zij ontvingen een salaris van de staat. Er waren verschillende functies binnen de groep *apparitores*. De bekendste ambten waren die van de *accensi, lictores, praecones, viatores en scribae*. Met name ambtenaren uit de laatste groep binnen de Romeinse maatschappij genoten een relatief hoge sociale status⁴⁰. Het vervullen van een ambt als *apparitor* was voor vrijgelatenen dankzij de ban op politieke deelname een van de weinige kansen om zich in het publieke leven te laten gelden. Hierdoor is het niet verwonderlijk dat het grootste deel van de *apparitores* bestond uit ex-slaven⁴¹.

³⁹ N. Purcell, 'The Apparitores: A Study in Social Mobility', *Papers of the British School at Rome*, 51 (1983), 125-173, 127.

⁴⁰ Ibidem, 136; A. Jones, 'The Roman Civil Service (Clerical and Sub-Clerical Grades)', *The Journal of Roman Studies* 39 (1949) 38-55, 39.

⁴¹ Purcell, 'The Apparitores', 137.

Hoofdstuk 2: Veranderingen in de wettelijke status van vrijgelatenen

De wettelijke positie van vrijgelatenen is in het vorige hoofdstuk in enkele kernpunten beschreven. Zoals in de meeste maatschappijen gangbaar is was het ook in het oude Rome zo dat nieuwe wetten ingesteld werden die pasten bij nieuwe situaties en dat oude wetten die niet meer geschikt waren vervielen. Met name dankzij de opeenvolging aan edicten van de verschillende keizers, die ten tijde van keizer Justinianus verzameld en geordend werden in diens *Corpus Iuris Justinianus*, kan men de veranderingen in de wettelijke positie van vrijgelatenen traceren. In dit hoofdstuk passeren de belangrijkste ontwikkelingen de revue, waarbij ik omwille van een heldere weergave de verschillende wetten heb gerangschikt naar onderwerp.

Erfrecht

Zoals besproken in het vorige hoofdstuk was het recht op de erfenis van zijn vrijgelatenen een van de manieren waarop een patroon juridisch gezien met zijn *liberti* verbonden was. Sterker nog: het erfrecht was een van de redenen die een patroon kon hebben om zijn vrijgelatene financieel en sociaal te steunen. Vanaf de Vroege Republiek tot aan de eerste eeuw van de Keizertijd zijn de wetten over het erfrecht geleidelijk aan steeds meer in het voordeel van de patroon gaan spreken.

In de Vroege Republiek was het nog gebruikelijk dat een patroon enkel aanspraak kon maken op de erfenis van zijn vrijgelatene indien deze geen wettelijke erfgenaam had. Dit kon zijn zoon of dochter zijn, maar ook geadopteerde kinderen en zijn vrouw (die dan wel *cum manu* getrouwd moest zijn⁴²) hadden recht op de erfenis van een vrijgelatene⁴³. Dankzij een *Edictum praetoris* in de Late Republiek veranderde dit, waardoor de greep van de patroon op de erfenis van zijn vrijgelatene verstevigde. De befaamde tweede-eeuwse jurist Gaius vertelt in zijn *Institutiones* dat de patroon vanaf dit moment altijd recht had op de helft van de erfenis, ook al was dit testamentair anders vastgelegd. Als de vrijgelatene geen testament naliet had de patroon recht op de helft van de erfenis, ook wanneer geadopteerde kinderen en de vrouw van de vrijgelatene dit aanvochten. Enkel de biologische erfgenamen van de vrijgelatene konden ervoor zorgen dat de patroon geen aanspraak kon maken op de erfenis⁴⁴.

⁴² Dit hield in dat de vrouw in de *potestas* van haar echtgenote kwam, i.t.t. *sine manu*, waarbij zij nog onder de *potestas* van haar vader viel.

⁴³ Gaius, *Institutiones*, 3.40.

⁴⁴ *Ibidem*, 3.41.

De *Lex Papia Poppaea* van 9 na Christus zorgde ervoor dat het nalaten van biologische erfgenamen niet genoeg reden meer was om de patroon buiten de erfenis te laten, althans voor rijke vrijgelatenen. Vrijgelatenen die 100.000 sestertiën of meer nalieten konden de claim van de patroon op gedeelten van de erfenis alleen maar tegenhouden wanneer ze minstens drie kinderen nalieten. Bij het nalaten van één kind had de patroon recht op de helft van de erfenis, bij twee kinderen was dit een derde⁴⁵. In het geval van erfrecht verbeterde de wettelijke positie van de patroon dus ten opzichte van die van zijn vrijgelatene, die steeds meer van zijn bezit diende na te laten aan zijn vroegere meester.

Vrijlating

In het geval van de ontwikkeling van wetten die betrekking hebben op vrijlating was het niet zozeer de relatieve verhouding tussen patroon en vrijgelatene die werd aangetast, maar eerder die tussen de vrijgelatene en de maatschappij. Zoals in het vorige hoofdstuk besproken is waren er flink wat verschillende manieren waarop een meester zijn slaaf kon vrijlaten. Na vrijlating had een voormalige slaaf de officiële status van een burger, al werd hem dankzij zijn verleden als slaaf enkele burgerrechten onthouden. Dit nam niet weg dat het voor slaven in Romeinse gebieden opmerkelijk gemakkelijk was om de status van vrijgeborenen te benaderen. In het Rome ten tijde van de Republiek werd dit nog niet als een probleem gezien. Doordat vrijgelatenen bij volksstemmingen samen met het arme proletariaat in *tribi* met weinig werkelijke politieke invloed werden geplaatst was er in de politieke arena weinig van hen te duchten. In de sterk hiërarchische Republiek werd het aldus niet als bijzonder verwerpelijk gezien dat slaven eigenlijk zonder al te veel belemmeringen een hogere status konden verkrijgen, simpelweg omdat die status niet als gevaarlijk werd gezien voor de elite. In de Late Republiek veranderde dit enigszins. De enorme groei van het aantal slaven in Rome na de veroveringen in de tweede eeuw voor Christus leidde indirect tot een groei van het aantal vrijgelatenen. Dit zou nog steeds geen probleem voor de elite hoeven zijn als de sterke hiërarchische maatschappelijke structuur van eerdere eeuwen gehandhaafd zou blijven. Ten tijde van de burgeroorlogen was deze structuur echter nogal verwaterd, en zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven wisten vrijgelatenen af en toe posities voor zich op te eisen waar zij volgens de elite geen recht op hadden.

Het is in dit licht bekeken dus niet verwonderlijk dat uitgerekend Augustus, de keizer die erop uit was de normen en waarden van vóór het verval van de Late Republiek te herstellen, degene was die

⁴⁵ Gaius, *Institutiones*, 3.42.

restricties zou doorvoeren met betrekking tot de vrijlating van slaven. Het lijkt erop dat hij met het doorvoeren van deze wetten in het verlengde van het hooghouden van een zekere vorm van hiërarchie zeer begaan was met het exclusief houden van burgerschap. De status die met burgerschap gepaard ging zou namelijk behoorlijk aan exclusiviteit inboeten wanneer het slaven zo gemakkelijk werd gemaakt om burger te worden als gebruikelijk was ten tijde van de laatste eeuwen van de Republiek. Een passage uit Suetonius' *De Vita Caesarum* illustreert deze ingenomenheid van Augustus met het hooghouden van de exclusiviteit van het burgerschap:

"Considering it of extreme importance to preserve the Roman people pure, and untainted with a mixture of foreign or servile blood, he not only bestowed the freedom of the city with a sparing hand, but laid some restriction upon the practice of manumitting slaves. When Tiberius interceded with him for the freedom of Rome in behalf of a Greek client of his, he wrote to him for answer, "I shall not grant it, unless he comes himself, and satisfies me that he has just grounds for the application." And when Livia begged the freedom of the city for a tributary Gaul, he refused it, but offered to release him from payment of taxes, saying, "I shall sooner suffer some loss in my exchequer, than that the citizenship of Rome be rendered too common."⁴⁶

De *Lex Fufia Caninia* van 2 voor Christus is de eerste stap van Augustus om de vrijlatingspraktijk aan banden te leggen. Deze wet bepaalde dat het voor patronen niet meer mogelijk was meer dan een bepaald percentage van zijn slaven per testament vrij te laten. Dit ging als volgt: als een patroon 3 tot 10 slaven had mocht hij de helft ervan vrijlaten. Bij 10 tot 30 slaven was dit een derde, bij 30 tot 100 een vierde en bij 100 tot 500 een vijfde. Hoeveel slaven een meester ook had, hij mocht er nooit meer dan honderd testamentair vrijlaten⁴⁷. De overige manieren van vrijlating vielen overigens niet onder deze wet.

Zes jaar later stelde Augustus een nieuwe wet in met betrekking tot het vrijlaten van slaven. De *Lex Aelia Sentia* van 4 na Christus zorgde ervoor dat ook de overige manieren van vrijlating aan belemmeringen onderhevig waren. Zo kon een meester pas op zijn twintigste een slaaf vrijlaten, en moesten slaven zelf eerst de leeftijd van dertig jaar hebben gepasseerd voordat ze vrijgelaten konden worden⁴⁸. In beide gevallen kon een meester of vrijgelatene onder deze bepalingen uit komen, maar enkel wanneer daar een goede reden voor was. Dit werd dan bepaald door een hiervoor bevoegde magistraat. Ook bevatte de *Lex Aelia Sentia* een bepaling die er samen met de *Lex*

⁴⁶ Suetonius, *Augustus* 40.

⁴⁷ Gaius, *Institutiones*, 1.42-44.

⁴⁸ *Ibidem*, 1.18, 1.38.

Junia Norbana van 19 na Christus voor zorgde dat er vanaf dat moment niet slechts één 'type' vrijgelatene bestond. De status van vrijgelatenen werd vanaf dit moment in een drievoudig systeem ingedeeld, waarbij de manier van vrijlating bepalend werd voor de wettelijke status die een slaaf na vrijlating toebedeeld kreeg.

Latini iuniani en peregrini dediticii

In de tijd van de Republiek werd nog geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen de verschillende vrijgelatenen. Natuurlijk waren er verschillen te noemen qua etniciteit, welvaart en geslacht, maar in principe waren alle vrijgelatenen volgens de wet gelijk. Onder keizer Augustus en zijn opvolger Tiberius veranderde dit. Deze keizers zorgden er met specifieke wetten voor dat er drie categorieën vrijgelatenen ontstonden. Naast de 'normale' vrijgelatene, waarvan de plichten en belemmeringen al besproken zijn, waren er nu ook de *latini iuniani* (*Lex Junia Norbana*) en de *peregrini dediticii* (*Lex Aelia Sentia*).

Latini iuniani waren vrijgelatenen die niet op een van de wettelijke manieren waren vrijgelaten. Dit konden slaven zijn die *inter amicos* waren vrijgelaten, maar dankzij de *Lex Aelia Sentia* ook slaven die bij vrijlating jonger dan dertig jaar waren⁴⁹. In feite was zo'n vrijgelatene voor de wet nog slaaf, terwijl hij door zijn omgeving behandeld werd als vrijgelatene. *Latini iuniani* waren dan wel vrij, ze hadden desalniettemin geen burgerschap. Ook hadden ze geen *potestas* over vrouw en kinderen. Het frappante aan deze status was dat *latini iuniani* bij hun dood weer de status van slaaf aannamen, waardoor hun volledige bezit eigendom werd van de patroon⁵⁰. Net als in het geval van erfrecht zorgde de *Lex Junia Norbana* er dus voor dat de greep van de patroon op de erfenis van zijn vrijgelatene verstevigde. Aan de andere kant was deze wet ook voordelig voor de vrijgelatene, omdat onwettelijke vrijlating op deze manier toch leidde tot juridische statusverbetering.

Er waren legio mogelijkheden voor een *latinus iunianus* om in status erop vooruit te gaan en een 'normale' vrijgelatene te worden. Zo was iemand die *latinus iunianus* was geworden doordat hij op het moment van vrijlating geen dertig jaar oud was in staat om een 'normale' vrijgelatene te worden als hij met een Romeinse burger zou trouwen en ze samen een zoon van minimaal een jaar oud hadden⁵¹. Onder het bewind van Vespasianus werd dit recht uitgebreid naar alle *latini iuniani*, dus ook die die op andere manieren onrechtmatig aan hun vrijheid waren gekomen⁵².

⁴⁹ Ibidem, 1.21-22.

⁵⁰ Shumway, 'Freedom and Slavery in Roman Law', 647.

⁵¹ Gaius, *Institutiones*, 1.29.

⁵² Ibidem, 1.31.

Daarnaast konden *latini iuniani* proberen een tweede keer vrijgelaten te worden, dit maal wél op een van de officiële wijzen. De magistraat die een *latini iuniani* op deze manier vrijliet werd diens patroon⁵³.

Ook hadden keizers het recht *latini iuniani* te transformeren tot 'normale' vrijgelatenen, oftewel vrije burgers. Dit gebeurde vaak wanneer een *latinus iunianus* een goede daad had verricht voor de maatschappij. Zo verleende Claudius per edict het burgerschap aan *latini iuniani* die een schip met een capaciteit van 10.000 eenheden graan bouwden en deze gedurende zes jaar gebruikten om Rome mee te bevoorraden⁵⁴. Een edict van Nero zorgde ervoor dat *latini iuniani* die 200.000 sestertiën bezaten en minstens de helft gebruikten om een huis in Rome te bouwen ook het burgerschap verdienden⁵⁵. Trajanus bepaalde per decreet dat een *latinus iunianus* die gedurende drie jaar het ambt van molenaar bekleedde en dagelijks minstens honderd eenheden graan maalde werd beloond met het burgerschap⁵⁶.

Waar *latini iuniani* al een mindere status dan andere vrijgelatenen hadden – ze waren immers wel vrij, maar hadden geen burgerschap – was er een andere groep die nóg minder rechten had: de *peregrini dediticii*. Dankzij de door Augustus ingestelde *Lex Aelia Sentia* was het zo dat slaven die door hun meester zwaar waren gestraft – of dit nu bestond uit brandmerken, marteling, celstraf of het vechten met wilde dieren of gladiatoren – geen recht hadden op burgerschap. Deze groep slaven kwam na vrijlating terecht in de verzamelgroep van *peregrini dediticii*, waar ook buitenlanders toe behoorden die in oorlogen tegen Rome hadden gevochten en die zich na gevangen genomen te zijn hadden overgegeven⁵⁷. Deze vrijgelatenen hadden volgens Gaius de laagste vorm van vrijheid, en hen viel inderdaad enkele forse belemmeringen ten deel. Zo konden zij zowel niets per testament nalaten noch zelf erfenissen ontvangen. Ze mochten niet in de stad Rome wonen, en zelfs als ze binnen 100 Romeinse mijl⁵⁸ van het Capitool zouden wonen zouden ze weer slaaf worden, dit maal zonder uitzicht op bevrijding⁵⁹.

In tegenstelling tot *latini iuniani* konden *peregrini dediticii* op geen enkele wijze burgerschap verkrijgen. Zelfs de keizer kon hun status niet veranderen⁶⁰.

⁵³ Ibidem, 1.35.

⁵⁴ Ibidem, 1.32c.

⁵⁵ Ibidem, 1.33.

⁵⁶ Ibidem, 1.34.

⁵⁷ Ibidem, 1.13.

⁵⁸ Oftewel ongeveer 148 kilometer.

⁵⁹ Gaius, *Institutiones*, 1.27.

⁶⁰ Ibidem, 1.26.

Justinianus zorgde ervoor dat de drievoudige indeling van verschillende soorten vrijgelatenen – ‘normale’ vrijgelatenen, *latini iuniani* en *peregrini dediticii* – kwam te vervallen. Vanaf dit moment was de situatie wat vrijgelatenen betreft weer zo als voor de invoering van de drievoudige indeling van de status van vrijgelatenen het geval was. Dit was positief voor zowel *latini iuniani* als *peregrini dediticii*, die door deze maatregel simpelweg vrijgelatenen met burgerschap zouden worden⁶¹.

Wat was nou de reden voor Augustus om het vrijlaten van slaven te vermoeilijken en tegelijkertijd een drievoudige statusstructuur voor vrijgelatenen in te stellen? Zoals eerder genoemd wierp Augustus zich op als hersteller van de Republiek, en maakte hij zich hard voor een terugkeer van de normen en waarden die tijdens de Republiek golden en die in de chaos aan het einde van de Republiek verloren waren gegaan. Daarnaast bevond Augustus zich als eerste keizer in een ongemakkelijke positie wat betreft de legitimatie van zijn macht, en was het voor hem hierdoor belangrijk om de senatoren niet te veel tegen de haren in te strijken. De senatoren hadden in de nieuwe situatie van de Keizertijd namelijk een stuk minder reële macht dan in de tijd van de Republiek. Het herstellen van de oude hiërarchische scheidslijnen en het opstellen van nieuwe in de vorm van de *latini iuniani* en de *peregrini dediticii* zal voor de senatoren een geruststelling zijn geweest, aangezien zij in de tijd van de Late Republiek hadden gezien hoe gemakkelijk vrijgelatenen posities van hoge macht konden opeisen. Met het wegvallen van reële politieke macht was er vanaf het begin van de Keizertijd bovendien behalve afkomst – waarvan het belang in de Romeinse maatschappij overigens niet moet worden onderschat – weinig verschil in maatschappelijke status tussen de Romeinse adel en vrijgelatenen, vooral omdat een aantal vrijgelatenen het voor elkaar had gekregen zich een andere belangrijke factor van sociale macht toe te eigenen: welvaart.

Rijke vrijgelatenen

Er bestonden namelijk geen belemmeringen die ervoor zorgden dat vrijgelatenen geen naam konden maken in de economie. Het feit dat vrijgelatenen uitgesloten waren van politieke ambten zal hen wellicht zelfs eerder in de industriële en economische hoek hebben gedrongen dan vrijgeborenen, voor wie het als eervol werd gezien als zij de *cursus honorum* richting politiek succes volgden. Daarnaast hadden vrijgelatenen als voordeel dat zij vaak gesponsord werden door hun patronen, die dankzij het erfrecht belang hadden bij welvarende vrijgelatenen. Ten slotte hadden ze als slaaf vaak

⁶¹ Codex Justinianus, 7.5-6.

in dienst van hun meester een opleiding in een bepaald ambacht genoten, iets dat als vrijgelatene goed van pas kwam tijdens hun carrière⁶².

In het geval van vrijgelatenen die zich grote welvaart hadden weten toe te eigenen ontstond een ongemakkelijke situatie met betrekking tot sociale status. Deze vrijgelatenen hadden wél ontzettend veel geld, maar waren dankzij hun afkomst politiek buitenspel gezet. Toch gingen de welvarendste vrijgelatenen zich gedragen als aristocraten, met alle vertoon van welvaart van dien. Deze onbeschaamde vertoningen van luxe werden door intellectuele aristocraten gezien als iets vulgairs. Zij spaarden rijke vrijgelatenen dan ook niet in hun geschriften, waarin de exorbitante uitgaven en dubieuze afkomst van rijke vrijgelatenen flink op de hak worden genomen.

Zo valt Horatius in het vierde gedicht van zijn Epoden een rijke vrijgelatene openlijk aan:

“Thou on whose flank still burns the Iberian whipcord
Thou on whose limbs still galls the bruise of chains
Strut as thou wilt in arrogance of purse-pride
Fortune can change not the man’s native breed.”⁶³

Seneca de Jongere laat zich in zijn *Epistulae morales ad Lucilium* ook negatief uit over de uitgavendrang van rijke vrijgelatenen:

“I have so far been speaking of the ordinary bathing-establishments; what shall I say when I come to those of the freedmen? What a vast number of statues, of columns that support nothing, but are built for decoration, merely in order to spend money!”⁶⁴

De satirische dichter Martialis wijdt in zijn Epigrammen meerdere gedichten aan de ridiculisering van de rijke vrijgelatene Zoilus, een nouveau riche die zijn geld ook vrijelijk spendeert⁶⁵. In dezelfde geest wijdt Petronius een heel verhaal in zijn *Satyricon* aan Trimalchio, een stereotype rijke vrijgelatene die volgens de schrijver op vulgaire wijze met zijn geld omspringt⁶⁶.

⁶² Mouritsen, *The Freedman in the Roman World*, 226.

⁶³ Horatius, Epodae 4.

⁶⁴ Seneca de Jongere, *Epistulae morales ad Lucilium* 86.

⁶⁵ C. Williams, *Martial Epigrams book two* (Oxford 2004) 77, 250.

⁶⁶ L. Petersen, ‘The Baker, His Tomb, His Wife, and Her Breadbasket: The Monument of Eurysaces in Rome’, *The Art Bulletin* 85 (2003) 238.

Onder deze aristocraten van de eerste eeuw voor Christus tot de eerste eeuw na Christus leefde blijkbaar een soort afkeer van rijke aristocraten, die goed verklaard kan worden door de aanname dat deze aristocraten zich bedreigd voelden door deze economisch sterke vrijgelatenen. Nadat zij in de keizertijd hun werkelijke politieke macht zagen verminderen moesten zij er immers alles aan doen om te zorgen dat hun hogere sociale positie ten opzichte van die van vrijgelatenen gelegitimeerd werd. Dit deden zij door rijkdom in hun geschriften te koppelen aan negatieve personeuseigenschappen die voort zouden komen uit een slaafs verleden, zoals hebberigheid, vulgariteit en ongeremdheid. Op deze manier werd een statuskenmerk dat normaal gesproken als positief gezien werd – welvaart was *nota bene* een belangrijke vereiste voor het senatorschap en het ridderschap – getransformeerd in een negatief kenmerk van vrijgelatenen. De boodschap was helder: status kon niet gekocht worden⁶⁷.

Veel van de aristocraten die zich schertsend uitlieten over rijke vrijgelatenen en hun exorbitante uitgaven leefden in de eerste eeuw van de Keizertijd. Dit heeft te maken met spanningen die ontstonden dankzij de opkomst van een andere groep vrijgelatenen in deze periode. Dit waren vrijgelatenen die ook qua werkelijke invloed een bedreiging waren voor de traditionele elite: de keizerlijke vrijgelatenen.

Keizerlijke vrijgelatenen

Deze groep vrijgelatenen bestond uit voormalige slaven uit de keizerlijke vertrekken. Deze hadden als slaaf al een groot deel van hun leven in dienst van de keizer gewerkt, soms in situaties waarbij zij vrij dichtbij de keizer kwamen. Er was in de keizerlijke vertrekken een uitgebreid scala aan taken die vrijgelatenen als leden van de *Familia Caesaris* konden hebben. Zo kon een vrijgelatene van de keizer een simpele taak als tuinman of portier hebben, maar er waren er ook die functies bekleedden waarop zij ondanks hun lage status voor de wet toch een relatief grote invloed hadden binnen de Romeinse staat. Zo waren vrijgelatenen die taken hadden in kamers waar de keizer kwam verzekerd van een bepaalde mate van invloed, vooral vanwege hun informele contact met de keizer⁶⁸. Op deze manier was een van de invloedrijkste taken in het keizerlijke huishouden die van de *cubicularius*, oftewel de vrijgelatene die zorg diende te dragen voor de slaapvertrekken van de keizer. In deze functie kwam hij niet zelden in direct contact met de keizer, en alhoewel deze vrijgelatene door zijn veel lagere status formeel geen vinger in de pap te brokkelen had, kwam hij in de praktijk zo dichtbij de hoogste macht van het Romeinse Rijk dat hij informeel wel degelijk invloed kon hebben op de

⁶⁷ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* 115-116.

⁶⁸ *Ibidem*, 94.

keizer. In feite bevatte het hoogste niveau van de Romeinse staat tijdens de eerste eeuw van de Keizertijd veel kenmerken van een aristocratisch huishouden, met de keizer als *pater familias*. Hij was met name omgeven met de mensen die hij het meeste vertrouwde. Naast zijn bloedverwanten waren dit de verschillende vrijgelatenen van de *Familia Caesaris*. De hechte vertrouwensband die een vrijgelatene met zijn patroon – in dit geval de machtigste patroon in het Romeinse Rijk – kon hebben zorgde er dus voor dat de meeste van de taken in het huishouden van de keizer werden uitgevoerd door vrijgelatenen. Daarnaast was het zo dat vrijgelatenen door hun verleden als slaaf geen stiekeme politieke ambities konden koesteren, wat ervoor zorgde dat de keizer zijn huishouden eerder aan vrijgelatenen dan aan vrijgeborenen toevertrouwde⁶⁹.

Keizerlijke vrijgelatenen konden om bovengenoemde redenen ook een belangrijke functie bekleden in de Romeinse bureaucratie. Veel financiële taken in de Romeinse bureaucratie vielen vanwege de vertrouwensband tussen keizer en vrijgelatene in handen van voormalige slaven⁷⁰. Voor de aan hiërarchie gehechte Romeinse elite was het onaanvaardbaar dat burgers met een veel lagere wettelijke status op deze manier een hogere positie in de Romeinse bureaucratie bekleedden. Dit werd gezien als een heftige verstoring van de traditionele hiërarchische structuur van de Romeinse maatschappij. Een keizer die veel vrijgelatenen om zich heen had moest dan ook moeite doen om verzekerd te blijven van de steun van de aristocraten, en zo ontstond er een paradoxale situatie wat de relatie tussen de keizer en zijn vrijgelatenen betreft.

Vanwege het hoge vertrouwen dat de keizer in zijn vrijgelatene had en de hoge mate van controle over hem was een keizerlijke vrijgelatene voor belangrijke functies in de Romeinse staat immers beter in staat de belangen van de keizer te behartigen dan vrijgeborenen, die altijd hun eigen belangen hadden. De keizer diende er echter tegelijkertijd alles aan te doen om de traditionele hiërarchie hoog te houden, omdat er anders gemor ontstond onder de conservatieve aristocraten. Zo ontstond een trend van keizers die zelf veelvuldig beroep deden op hun vrijgelatenen en deze ook belangrijke bestuursfuncties in de Romeinse staat gaven, terwijl zij op hetzelfde moment wetten doorvoerden die ervoor zorgden dat de wettelijke status van vrijgelatenen ten opzichte van vrijgeboren aristocraten laag bleef.

Keizers gingen op verschillende manieren met deze paradox om. Augustus zat als eerste keizer automatisch al in een positie waarbij hij zijn eigen macht moest legitimeren ten opzichte van de

⁶⁹ Ibidem, 98.

⁷⁰ P. Weaver, 'Social Mobility in the Early Roman Empire: The Evidence of the Imperial Freedmen and Slaves', *Past & Present* 37 (1967) 4-5.

Romeinse elite, en wierp zich daarom op als keizer die zich sterk maakte voor de terugkeer van de traditionele hiërarchische structuur die ten tijde van de Late Republiek in alle chaos van de burgeroorlogen was verwaarloosd. De *Lex Fufia Caninia* en de *Lex Aelia Sentia* waren zoals eerder beschreven met name pogingen om ervoor te zorgen dat het burgerschap exclusief bleef, en de *Lex Julia de maritandis ordinibus* van 18 voor Christus was als onderdeel van Augustus' morele wetgeving duidelijk bedoeld om de scheidslijnen tussen klassen te beschermen. Zo mochten senatoren volgens deze wet niet trouwen met vrijgelaten vrouwen⁷¹. Toch benoemde hij een vrijgelatene van Caesar, Licinus, tot procurator in Gallië. Dit was een functie waarmee deze Licinus zoveel geld en macht vergaarde en hiervoor zoveel schertsende reacties kreeg van Romeinse aristocraten dat hij later teruggeroepen werd⁷².

Zijn opvolger Tiberius zag zich ook voor de taak de aristocratische gemoederen te sussen, en onder zijn bewind werd een wet opgesteld die het vrijgelatenen, en zelfs de zonen en kleinzonen van vrijgelatenen, verbood om gouden ringen te dragen. Dit was namelijk een eer die alleen de ridderstand ten deel viel, en Plinius vertelt dat dit privilege zo verwaterd was dat zelfs vrijgelatenen rondliepen met gouden ringen⁷³. Twee jaar later voerde Tiberius de *Lex Visellia* door, die zoals eerder genoemd vrijgelatenen officieel uit de politiek verbande.

Toch bleef het aandeel van keizerlijke vrijgelatenen in het bestuurlijk apparaat van het Romeinse Rijk en de invloed die zij volgens kwade tongen op de keizers hadden alleen maar groeien. De keizers Caligula en Claudius bleven vrijgelatenen benoemen tot uiterst prestigieuze functies, iets waar zij overigens veelvuldig om beschimpt werden⁷⁴. Claudius werd naar het schijnt in veel van zijn beslissingen zelfs compleet beïnvloed door zijn vrijgelatenen, die er in veel gevallen in slaagden ontzettend veel macht en geld voor zich te winnen⁷⁵. Vanwege de hatelijke aristocratische reacties op de invloed van deze machtige vrijgelatenen beloofde Nero de invloed van vrijgelatenen terug te draaien, maar in feite zette hij de bestaande praktijken gewoon voort. Toen hij in de laatste jaren van zijn leven naar Griekenland reisde stelde hij zelfs een voormalige slaaf, Heliuss, aan als tijdelijke vervanger. Deze Heliuss kreeg in deze korte periode dezelfde bevoegdheden als een keizer, en kon zelfs achter de rug van Nero belangrijke besluiten nemen⁷⁶.

⁷¹ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* 91.

⁷² Weaver, 'Social Mobility in the Early Roman Empire' 15; Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* 95.

⁷³ Plinius, *Naturalia Historia* 33.8.

⁷⁴ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* 95; Tacitus, *Historiae* 5.9.

⁷⁵ Ibidem, 96; Suetonius, *Claudius* 25; Tacitus, *Annales* 13.2.3.

⁷⁶ Cassius Dio, *Roman History* 63.12.

De Flavische keizers trachtten de aristocraten weer voor zich te winnen door zich te presenteren als de vaandeldragers van de traditionele normen en waarden. Zij zetten de door keizer Vitellius in het Vierkeizerjaar ingestelde trend door om meer leden van de ridderstand te benoemen tot administratieve posities die tot dan toe vooral door keizerlijke vrijgelatenen werden bekleed⁷⁷. Ongetwijfeld zullen de negatieve reacties van de Romeinse elite over de machtige vrijgelatenen tijdens de regeerperiodes van Caligula en Claudius samen met de legitimatiedrang van deze keizers invloed hebben gehad op dit besluit.

⁷⁷ Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* 97.

Conclusie

Zoals beschreven in het vorige hoofdstuk stond de wettelijke positie van vrijgelatenen niet gedurende de hele Romeinse geschiedenis vast. Met name vlak na de overgang van de Republiek naar de Keizertijd veranderden verschillende aspecten van de wettelijke status van vrijgelatenen drastisch. Zo werd een in de Late Republiek ingezette ontwikkeling wat erfrecht betreft onder Augustus doorgezet in het voordeel van de patroon. De vrijlatingswetten van Augustus (*Lex Fufia Caninia* en *Lex Aelia Sentia*) zorgden ervoor dat het voor meesters moeilijker werd om slaven vrij te laten, waardoor ook deze wetten duidelijk in het nadeel van vrijgelatenen spreken. Door vrijlating te beperken zorgde Augustus ervoor dat het burgerschap een exclusief karakter bleef houden, en daarnaast zorgden de vrijlatingswetten ervoor dat het moeilijker werd door te stomen in de traditionele hiërarchie. Omwille van deze hiërarchie introduceerde Augustus een driedelig systeem, met naast 'normale' vrijgelatenen de *latini iuniani* en de *peregrini dediticii*. Daarnaast werden onder Tiberius twee maatregelen genomen die alle vrijgelatenen in hun handelen beperkten. Zij mochten door een *senatus consultum* in 22 na Christus niet langer gouden ringen dragen, omdat deze eer toebehoorde tot leden van de ridderstand. De *Lex Visellia* van twee jaar later zorgde ervoor dat vrijgelatenen geen politiek ambt mochten vervullen.

Het toekennen van politieke ambten aan vrijgelatenen gebeurde in de Vroege Keizertijd overigens veelvuldig, al waren de vrijgelatenen die in deze periode hoge posities in het Romeinse Rijk toebedeeld kregen bevoorreed ten opzichte van het gros van de vrijgelatenen in het Romeinse Rijk. Zij waren immers de vrijgelatenen van de keizer, die zelf de vruchten plukte van dit beleid. Hij was op deze manier op alle kritieke posities in het bestuur van het Romeinse Rijk verzekerd van personen op wie hij kon vertrouwen.

De aristocraten, die in de Republiek als senatoren nog veel politieke macht bezaten, voelden zich in deze situatie buitenspel gezet. Zij hadden al een afkeer van vrijgelatenen die zich dankzij hun verworven welvaart gingen gedragen als een van hen, en het feit dat enkele vrijgelatenen dankzij de keizer meer daadwerkelijke macht bezaten dan hen ging er niet in bij de aan de traditionele hiërarchie gehechte aristocraten. De hoge positie van enkele vrijgelatenen legde de werkelijke machtsstructuur van het Keizerrijk bloot. De keizer bezat kennelijk zo veel macht, dat hij de traditionele hiërarchie op eigen houtje kon doorbreken door burgers van lage wettelijke status aan te stellen op posities met hoog sociaal aanzien. Juist omdat de aristocraten politiek gezien minder inspraak hadden was het voor de keizer noodzakelijk hen te blijven garanderen dat de sociale

hiërarchie gehandhaafd bleef. Hoewel de keizer het oppergezag had was hij natuurlijk wel afhankelijk van de steun van de elite.

De manier waarop wetgeving met betrekking tot vrijgelatenen tijdens de regeerperiodes van de eerste twee keizers veranderde sprak in dit kader boekdelen. Terwijl keizerlijke vrijgelatenen in de praktijk steeds meer invloed kregen in de Romeinse bureaucratie, hielden Augustus en Tiberius met enkele wetten de gemoederen van de aristocratie in toom. Onder Caligula en Claudius laaide de discussie over vrijgelatenen weer op, maar zij deden niets om de hoge mate van vrijgelatenen in de Romeinse bureaucratie te beteugelen. Nero beloofde er iets aan te doen, maar hij hield zich niet aan deze belofte. Pas onder de Flavische keizers werd een ontwikkeling ingezet die uiteindelijk leidde tot een drastische vermindering van keizerlijke vrijgelatenen in de Romeinse bureaucratie. De belangrijke posities werden vanaf dit moment steeds meer overgenomen door leden van de ridderstand.

Welke conclusie valt uit deze ontwikkelingen te trekken? Blijkbaar werden ontwikkelingen in de wettelijke positie van vrijgelatenen vooral bepaald door de mate waarin de keizer voelde dat hij zich moest verantwoorden ten opzichte van de traditionele elite. Zowel Augustus als de Flavische keizers stonden voor de taak hun eigen positie te legitimeren, en in dit licht is het dan ook niet verwonderlijk dat juist zij maatregelen doorvoerden tegen de groep die door de traditionele elite het vaakst werd beschimpt. Dat Caligula en Claudius zoveel vrijgelatenen openlijk benoemden op hoge posities konden zij doen doordat zij wat de legitimatie van hun bewind betreft konden teruggrijpen op hun afkomst. Zij hoefden hierdoor minder aandacht te besteden aan aristocratische sentimenten dan de keizers die knokten voor legitimatie.

Literatuurlijst

Primaire bronnen:

Cassius Dio, *Roman History* (Engelse vertaling van http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html).

Codex Justinianus, uit: Scott, S.P., *The Civil Law* (Cincinnati 1932).

Digesten van Justinianus, uit: Scott, S.P., *The Civil Law* (Cincinnati 1932).

Dionysius van Halicarnassus, *Roman Antiquities* (Engelse vertaling van http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dionysius_of_Halicarnassus/home.html).

Horatius, *Epodae* (Engelse vertaling uit E. Lytton, *The odes and epodes of Horace: a metrical translation into English with introduction and commentaries* (New York 1870)).

Gaius, *Institutiones*, uit: E.A. Whittuck, E. Poste en A.H.J. Greenidge, *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius* (Oxford 1904).

Livius, *Ab Urbe Condita* (Engelse vertaling van <http://www.perseus.tufts.edu/>).

Plinius, *Naturalis Historia* (Engelse vertaling van <http://www.perseus.tufts.edu/>).

Seneca de Jongere, *Epistulae morales ad Lucilium* (Vertaling uit R. Gummere, *Seneca: Epistles 66-92* (Harvard 1920)).

Suetonius, *De Vita Caesarum* (Engelse vertaling van <http://www.perseus.tufts.edu/>).

Tacitus, *Annales* (Engelse vertaling van <http://www.perseus.tufts.edu/>).

Tacitus, *Historiae* (Engelse vertaling van <http://www.perseus.tufts.edu/>).

Twaalf Tafelen, uit: Scott, S.P., *The Civil Law* (Cincinnati 1932).

Secundaire bronnen:

De Quiroga, P., 'Freedmen Social Mobility in Roman Italy', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 44 (1995) 326-348.

Harper, K., *Slavery in the Late Roman World* (Cambridge 2011).

Jones, A., 'The Roman Civil Service (Clerical and Sub-Clerical Grades)', *The Journal of Roman Studies* 39 (1949) 38-55.

Mouritsen, H., *The Freedman in the Roman World* (Cambridge 2011).

Petersen, L., 'The Baker, His Tomb, His Wife, and Her Breadbasket: The Monument of Eurysaces in Rome', *The Art Bulletin* 85 (2003) 230-257.

Purcell, N., 'The Apparitores: A Study in Social Mobility', *Papers of the British School at Rome*, 51 (1983), 125-173.

Shumway, E., 'Freedom and Slavery in Roman Law', *The American Law Register (1898 – 1907)* 49 (1901) 636-653.

Spawforth, A., 'Roman Corinth: The Formation Of A Colonial Elite', in: A. Rizakis (ed.), *Roman Onomastics in the Greek East: Social and Political Aspects* (Athene 1996) 167-82.

Wiedemann, T., 'The Regularity of Manumission at Rome', *The Classical Quarterly, New Series* 35 (1985) 162-175.

Williams, C., *Martial Epigrams book two* (Oxford 2004).

Bijlage wetsteksten

Uit de Twaalf Tafelen, ca. 451 voor Christus:

Tafel 5, wet 3:

When a freedman dies intestate, and does not leave any proper heir, but his patron, or the children of the latter survive him; the inheritance of the estate of the freedman shall be adjudged to the next of kin of the patron.

Tafel 7, wet 10:

When anyone knocks a tooth out of the gum of a freeman, he shall be fined three hundred asses; if he knocks one out of the gum of a slave, he shall be fined a hundred and fifty asses.

Tafel 7, wet 13:

If anyone knowingly and maliciously kills a freeman, he shall be guilty of a capital crime. If he kills him by accident, without malice and unintentionally, let him substitute a ram to be sacrificed publicly by way of expiation for the homicide of the deceased, and for the purpose of appeasing the children of the latter.

Uit de *Institutiones* van Gaius, ca. 160 na Christus:

1.13:

The law Aelia Sentia enacts that slaves who have been punished by their proprietors with chains, or have been branded, or have been examined with torture on a criminal charge, and have been convicted, or have been delivered to fight with men or beasts, or have been committed to a gladiatorial school or a public prison, if subsequently manumitted by the same or by another proprietor, shall acquire by manumission the status of enemies surrendered at discretion.

1.18:

The requisition of a certain age of the slave was introduced by the lex Aelia Sentia, by the terms of which law, unless he is thirty years old, a slave cannot on manumission become a citizen of Rome, unless the mode of manumission is by the form of vindicta, preceded by proof of adequate motive before the council.

1.21:

Under the age of thirty a slave becomes by manumission a citizen of Rome, when his owner being insolvent leaves a will, in which he gives him his freedom and institutes him his heir, provided that no other heir accepts the succession.

1.22:

Slaves manumitted in writing, or in the presence of witnesses, or at a banquet, are called Latini Juniani: Latini because they are assimilated in status to Latin colonists, Juniani because they owe their freedom to the lex Junia, before whose enactment they were slaves in the eye of the law.

1.26:

It is only the lowest grade of freedom, then, that is enjoyed by freedmen assimilated to surrendered aliens, nor does any statute, senatusconsult, or constitution open to them a way of obtaining Roman citizenship.

1.27:

Further, they are forbidden to reside in the city of Rome or within the hundredth milestone from it; and if they disobey the prohibition, their persons and goods are directed to be sold on the condition that they shall be held in servitude beyond the hundredth milestone from the city, and shall be incapable of subsequent manumission, and, if manumitted, shall be the slaves of the Roman people: and these provisions are dispositions of the lex Aelia Sentia.

1.29:

For instance, the lex Aelia Sentia enacts that when a slave below the age of thirty becomes by manumission a Latin, if he take to himself as wife a citizen of Rome, or a Latin colonist, or a freedwoman of his own condition, and thereof procure attestation by not less than seven witnesses, citizens of Rome above the age of puberty, and begets a son, on the latter attaining the age of a year, he is entitled to apply to the praetor, or, if he reside in a province, to the president of the province, and to prove that he has married a wife in accordance with the lex Aelia Sentia, and has had by her a son who has completed the first year of his age: and thereupon if the magistrate to whom the proof is submitted pronounce the truth of the declaration, that Latin and his wife, if she is of the same condition, and their son, if he is of the same condition, are declared by the statute to be Roman citizens.

1.31:

This capacity of acquiring Roman citizenship, though by the *lex Aelia Sentia* exclusively granted to those under thirty years of age who had become Latins by this statute, by a subsequent *senatusconsult*, made in the consulship of Pegasus and Pusio, was extended to all freedmen who acquire the status of Latins, even though thirty years old when manumitted.

1.32c:

Similarly by an edict of Claudius Latins acquire the right of citizenship, if they build a ship which holds 10,000 modii of corn, and this ship or one substituted for it imports corn to Rome for six years.

1.33:

Nero further enacted that if a Latin having property worth 200,000 sesterces or more, build a house at Rome on which he expends not less than half his property, he shall acquire the right of citizenship.

1.34:

Lastly, Trajan enacted that if a Latin carry on the business of miller in Rome for three years, and grinds each day not less than a hundred measures of wheat, he shall attain Roman citizenship.

1.35:

Slaves who become Latins either because they are under thirty at the time of their manumission, or having attained that age because they are informally manumitted, may acquire Roman citizenship by re-manumission in one of the three legal forms, and they are thereby made freedmen of their re-manumitter. If a slave is the bonitary property of one person and the quiritary property of another he can be made a Latin by his bonitary owner, but his remanumission must be the act of his quiritary owner, and even if he acquires citizenship in other ways he becomes the freedman of his quiritary owner. The praetor, however, invariably gives the bonitary owner possession of the inheritance of such freedman. A slave in whom his owner has both bonitary and quiritary property, if twice manumitted by his owner, may acquire by the first manumission the Latin status, and by the second Roman citizenship.

1.38:

Again, by a disposition of the same statute, before attaining twenty years of age, the only process by which an owner can manumit is fictitious vindication, preceded by proof of adequate motive before the council.

1.42:

Moreover, by the *lex Fufia Caninia* a certain limit is fixed to the number of slaves who can receive testamentary manumission.

1.43:

An owner who has more than two slaves and not more than ten is allowed to manumit as many as half that number; he who has more than ten and not more than thirty is allowed to manumit a third of that number; he who has more than thirty and not more than a hundred is allowed to manumit a fourth; lastly, he who has more than a hundred and not more than five hundred is allowed to manumit a fifth: and, however many a man possesses, he is never allowed to manumit more than this number, for the law prescribes that no one shall manumit more than a hundred. On the other hand, if a man has only one or only two, the law is not applicable, and the owner has unrestricted power of manumission.

1.44:

Nor does the statute apply to any but testamentary manumission, so that by the form of *vindicta* or inscription on the censor's register, or by attestation of friends, a proprietor of slaves may manumit his whole household, provided that there is no other let or hindrance to impede their manumission.

3.40:

Freedmen were originally allowed to pass over their patron in their testamentary dispositions. For by the law of the Twelve Tables the inheritance of a freedman only devolved on his patron when he died intestate and without leaving a self-successor. So if he died intestate leaving a self-successor, the patron was excluded, which, if the self-successor was a natural child, was no grievance; but if the self-successor was an adoptive child or a wife in hand (*manu*), it was clearly hard that they should bar all claim of the patron.

3.41:

Accordingly, at a later period, the praetor's edict corrected this injustice of the law. For if a freedman makes a will, he is commanded to leave a moiety of his fortune to his patron; and if he leaves him nothing, or less than a moiety, the patron can obtain *contrabular* possession of a moiety from the praetor. And if he die intestate, leaving as self-successor an adoptive son or a wife in his hand or a son's wife in the hand of his son, the patron can obtain in the same way against these self-successors intestate possession of a moiety from the praetor. But the freedman is enabled to exclude the patron if he leaves natural children, whether in his power at the time of his death or emancipated or given in

adoption, provided he leaves them any portion of the inheritance, or that, being passed over in silence, they have demanded contra-tabular possession under the edict; for, if they are disinherited, they do not at all bar the patron.

3.42:

At a still later period the lex Papia Poppaea augmented the rights of the patron against the estate of more opulent freedmen. For by the provisions of this statute whenever a freedman leaves property of the value of a hundred thousand sesterces and upwards, and not so many as three children, whether he dies testate or intestate, a portion equal to that of a single child is due to the patron. Accordingly, if a single son or daughter survives, half the estate is claimable by the patron, just as if the freedman had died childless; if two children inherit, a third of the property belongs to the patron; if three children survive, the patron is excluded.

3.56:

To understand this branch of law we must recollect what has been already mentioned, that those who are called Latini Juniani were originally slaves by law of the Quirites, though maintained by the praetor's protection in a condition of de facto freedom, so that their possessions belonged to their patrons by the title of peculium. At a more recent period, when the lex Junia was enacted, those whom the praetor had protected in de facto freedom became legally free, and were called Latini Juniani: Latini, because the law intended to assimilate their freedom to that of freeborn citizens of Rome who, on quitting Rome for a Latin colony, became Latin colonists; Juniani, because their liberty was due to the lex Junia, although it did not make them Roman citizens: and as the author of the lex Junia foresaw that the effect of this fiction of their being on the same footing as Latini coloniarii would be that the goods of deceased Latini Juniani would cease to belong to the patron, since not being slaves at the time of their death, their goods would not belong to the patron by right of peculium, nor could the goods of a Latin colonist devolve on him by title of manumission; he deemed it necessary, to prevent the favour to these freedmen from becoming a wrong to the patron, to provide that their goods should belong to the manumitter in the same way as if the law had not been enacted. Consequently by that enactment the property of Latini Juniani belongs to their manumitters as if it were by right of peculium.

Uit de Digesten, onderdeel van de *Corpus Iuris Civilis* die tussen 529 en 534 werd samengesteld:

38.1.19:

It is clear that services should not be required of a freedman without giving him certain days upon which to perform them, and allowing him sufficient time for earning enough to support himself.

40.1.9:

When a slave is sold under the condition that he shall not be manumitted, or is forbidden by will to be manumitted, or is forbidden to be manumitted by a prefect of the Governor on account of some offence which he has committed, he cannot obtain his freedom.

40.1.14:

We cannot manumit a slave in the presence of one whose authority is equal to ours. A Praetor, however, can manumit a slave in the presence of a Consul.

(1) When the Emperor manumits a slave he does not touch him with a wand, but the slave who is manumitted becomes free by the mere expression of the Imperial will, in accordance with the law of Augustus.

40.4.15:

"I give and bequeath Stichus to Sempronius; if Sempronius should not manumit Stichus within a year, let the said Stichus be free." The question arose, what is the rule in this case? The answer was that where freedom is granted as follows, namely, "If Sempronius should not manumit Stichus, let Stichus be free," and Sempronius does not manumit him, he will have no right to Stichus, but he will be free.

40.4.16:

Where the following provision is inserted into a will, "When Titius reaches the age of thirty years, let Stichus become free, and let my heir give him such-and-such a tract of land," and Titius dies before reaching his thirtieth year, Stichus will obtain his freedom, but he will not be entitled to the legacy. For it is only in favor of freedom that it is admitted, after the death of Titius, that a time is held to exist during which freedom may be granted; but the condition on which the legacy depended is considered to have failed.

Uit de *Codex Iustinianus*, onderdeel van de *Corpus Iuris Civilis* die tussen 529 en 534 werd samengesteld:

1.13.1:

It has already been decided that masters can confer freedom upon their slaves in the Catholic Church, provided they do so in the presence of the people and Christian bishops; and, in order to preserve the remembrance of the act, an instrument must be drawn up, which the masters shall sign as witnesses; hence freedom is not unreasonably granted and ownership relinquished by such an agreement as any one of you may choose to accept, provided the evidence of your consent is apparent.

1.13.2:

Persons who, with religious motives, have granted deserved freedom to their slaves in the bosom of the Church, are considered to have bestowed it in the same manner in which the Roman State formerly was accustomed to do with proper solemnity; but it was established that the rule was only relaxed in the case of those who liberated their slaves in the presence of bishops. We, however, make the additional concession to the clergy that, when they confer freedom upon their slaves, they may be said to have granted the full enjoyment of said freedom, not only in the sight of the Church and in the presence of religious persons, but also when they grant freedom under their last wills, or direct this to be done by any words whatsoever, so that absolute liberty will be conferred upon the slave from the day of the publication of the will, without the evidence of any judge or witness being required.

7.5:

Those known as *dediticii* shall not hereafter, under any circumstances, be permitted to interfere with the administration of Our government, for the reason that We find this term has fallen into disuse, and that the freedom obtained by the aforesaid class exists only in name; for We, who endeavor to cultivate the truth, only desire those things to appear in Our laws which can actually become operative.

7.6.1:

As the class of *deditician* freedmen, having already been abolished, the freedom of the Latins, for this reason, becomes in some respects unstable, and though to a certain extent identified with the former, whatever remained that was available We have confirmed as law. For as Latin freedom, like

that originally introduced into the ancient Latin colonies, resulted only in civil war, it would be absurd for its appearance to remain when the thing itself was abolished.

Therefore, as the condition of freedom was obtained by the Latins in almost innumerable ways, and different laws and decrees of the Senate were enacted with reference to the same, and in the application of these the greatest difficulties arose from the *Lex Junia*, the Largian Decree of the Senate, and the Edict of the Divine Trajan, of which Our laws are full, for they were introduced before any experience had been acquired in matters of this kind. Hence it appears to Us perfectly proper to remove all these difficulties, abolish Latin freedom, and having selected other methods different from those by which Latin freedom was formerly acquired, give authority, at the present time, to such persons to obtain the status of Roman citizens, so that all the rules enumerated in the present law, which have originated in Roman States, and all the other ways by which the name of Latins was acquired shall be absolutely abolished, and shall not create Latin citizens, but shall be considered void. For who will tolerate a condition by which, at the time of his death, freedom and slavery can exist at once in the same person, and that he who lived as free may die in servitude ?